

Ha egy majd fél Európányi terület több mint ötszáz éves történelmét kell a szerzőnek 48 oldalra és 8 színes táblára összesűrítenie, akkor ez a munka nyilvánvalóan nem lehet olyan részletes és kimerítő, mint a Napóleoni háborúkkal foglalkozó művek, ahol csak Wellington gyalogsága maga megtölt két kötetet. Ez a körülmény természetesen csak arra szolgálhat mentességül, ha valami kimaradt a kötetből, a benne hagyott tévedésekre semmiképpen sem. Igaz, a csatolt bibliográfia a magyar történetírás és tudománypolitika veszedelmes mulasztásaira is utal. A szlovák, jugoszláv, román szerzők tollából angol nyelven megjelent összefoglalások mellett még jugoszláv és román folyóiratokat is feltüntet a szerző, míg Magyarország történetéről mindössze egy, több mint tíz éve (!) készült művet ajánl az olvasónak. (A History of Hungary. Ed. E. Pamlényi. Bp., 1973.) Így azután nem is lehet csodálkozni, ha Szent László magyar király harcait, a külföldi olvasó számára megfejthetetlen módon, ősi „szlovák” és „román” templomfreskók örökítik meg.

Mindent egybevetve az a legnagyobb probléma, hogy a kiadvány elkészült, és most már

nem lehet rajta változtatni. Az Osprey Kiadó elszalasztotta a lehetőséget, hogy egy korrekt, igényes, a „Men-at-Arms” sorozat színvonalához méltó kötetet adjon az érdeklődők kezébe. Sajnos számolni kell vele, hogy ebben a sorozatban még egyszer ugyanerről a korról és térségről nem jelenik meg kötet. Akik ennek a sorozatnak a kötetét használják, például modellfigura-készítéshez viselettörténeti kézikönyvként, azok számára egy több szempontból hibás és torz kép válhat véglegessé a magyarság középkori történelméről, viseletéről és fegyvereiről. Mindenesetre a magyar történészek számára egy igen fontos tanulással szolgál az Osprey „Men-at-Arms” 195. kötete. Nevezetesen azzal, hogy a laikus nagyközönség számára is írni kell idegen nyelvű ismeretterjesztő munkákat, s lehetőleg dekoratív kiállítású kiadványok formájában kell azokat megjeleníteni. Ha a téma legavatottabb szakértői erre nem vállalkoznak, akkor megírják mások — úgy, ahogy a rendelkezésükre álló hiányos információk alapján tőlük telik.

Szöllösy Gábor—Kurucz György

FRANK TIBOR

EGY EMIGRÁNS ALAKVÁLTÁSAI Zerffi Gusztáv pályaképe, 1820—1892

(Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 310 o.)

Frank Tibor munkája első pillantásra túl-méretezettnek tűnik s ezt a felületes benyomást csak erősíti a temérdek levéltári és egyéb iratanyag megmozgatása, a közismert, vagy alig hozzáférhető szakirodalom szorgalmas átrostálása, a rengeteg külföldi archívum és kéziratgár gondos fölbúvárlása, de még azon történészek ill. levéltárosok, kiadói szakemberek tekintélyes száma is, akiknek a szerző köszönetét fejezi ki szakmai segítségükért vagy erkölcsi támogatásukért.

Vajon megérte-e a fáradságot ez a sokéves kutatással összeállított monográfia, egy kétes hírű, s ráadásul harmadrangú figura, Zerffi Gusztáv pályafutásáról, amikor se szeri se száma azon személyiségeknek akik Zerffinél összehasonlíthatatlanul nagyobb súllyal estek latba a korszak (1849—1867) politikai eseményeinek alakításában, de tudományos igényű átfogó szakmunka mégsem született eddig róluk? Hogy példát is említsek, még a történetesen Zerffi Gusztávval egyazon évben született és elhalálozott Klapka Györgyről sem...

Am a könyv alaposabb áttanulmányozása (mi több, többszöri elolvasása) a történeti

kérdések iránt érdeklődő átlagolvasót és a szakembert egyaránt meggyőzi, hogy Frank nagyon is megfontoltan nyúlt Zerffi Gusztáv alakjához, s hogy választásával egyfelől egészen sajátos nézőpontra, perspektívára tett szert a korabeli események és folyamatok tanulmányozásához, másfelől pedig máig ható társadalom- és ideológiai történeti problémák majdani megoldásához nyújtott használható és meg nem kerülhető kiindulópontot.

Hogy voltaképpen miről is „szól” Frank (mikro)filológiaiailag is imponálóan pontos szakmonográfiája, annak érzékeltetésül engedjék egy kis kitérő — néhány gondolat erejéig legalább. Mert, bármilyen hihetetlennek tetszik is, jelen sorok írójában — Klapka korabeli tevékenységének és a róla alkotott kortársi állásfoglalások többé-kevésbé alapos ismeretében — épp Frank monográfiájának hatására az a kényelmetlen érzés kezdett körvonalazódni, hogy pályájuk homlokegyenest ellenkező előjelű alakulásában — eredendő és meg nem változtatható személyiségjegyeiken túl — rendkívül fontos szerepet játszott származásuk is.

Távol álljon tőlem, hogy a szentségtörés bűnébe essek, de talán nem fölösleges tisztázni, hogy e két azonos korú hajdani fiatalembernek nem a magyar volt az anyanyelve, hanem a német, s bár a magyart is tökéletesen beszélték, írásban az esetek döntő többségében Goethe nyelvét használták. (Klapka például még az 1860-as évek elején is többnyire németül levelezett Kossuthal, de több más emigránstársával is). Esmélkedésük, személyiségüket alakító meghatározó élmény- és tapasztalatszerzésük idején, tehát nagyjából az 1830-as, 1840-es évek fordulóján, korántsem volt még teljesen eldöntött dolog, hogy a Morvaországból bevándorolt (valószínűleg cseh v. morva eredetű) elnémetesedett temesvári polgárcsaládból származó Klapka, illetve a jelek szerint Hannoverből Pest-Budára áttelepedett, korán katolizált, de zsidó eredetű értelmiségi családban született Zerffi érzelmileg melyik nemzettel azonosul. Mert bár mindketten a történelmi Magyarországon látták meg a napvilágot, éppen személyiségfejlődésük legfontosabb időszakában mindkét tehetséges ifjú hosszú éveket töltött a *császárvárosban*: Klapka a bécsi katonai akadémia növendékeként, Zerffi pedig mint színész és újságíró. Kortársaik alapvető és meghatározó élménye, a reformkori magyar liberalizmus és a Bécsből vezérelt konzervativizmus kettős vonzása, — Frank szavaival — a *lojalitások feltételezett konfliktusa* tehát minden bizonnyal erősebben hatott rájuk, nagyobb kihívást jelent(het)ett számukra Magyarországon maradt nemzedéktársaiknál. Ráadásul átlagosnál jóval kiemelkedőbb szellemi képességeiken kívül személyiségüknek volt egy nagyon lényegesnek tűző közös vonása: szinte hihetetlen *becsvágyuk*, ami Klapkát a magyar történelem legragyogóbb neveinek sorába emelte, míg Zerffit egyfelől a Kossuth-emigráció (Bangya János mellett) legkártyakonyvabb figurájává, valóságos „antihőssé” (Frank T.), spionná, provokátorrá, titkosügynökké, az abszolutisztikus bécsi rendszer cinikus és rendkívül hatékony kiszolgálójává süllyesztette — másfelől viszont, néhány évtizeddel később, a viktoriánus Anglia neves történészévé tette. Aki sajátos módon még a modern japán historiográfia kialakulására is hatással volt.

Mielőtt a monográfia izgalmas lapjait forgatva Zerffi „zavarba ejtő sokarcúságának” (Frank T.) nyomába erednénk, szeretnék a „hős” (Klapka állandó jelzője az 1850-es, 60-as években valóban az „héros de Komorn”-a „komáromi hős” volt) és az „antihős” (Zerffi) alakjának még egy utolsó, de rendkívül fontosnak látszó összetevőjére kitérni. Nevezetesen arra, hogy kiemelkedő adottságaik ellenére mindkettőjükből hiányzott az *eredetiség*. Frank monográfiája ezt Zerffi esetében az orvosi láttelek tárgylagosságával bizonyítja, különösen történetírói tevékenységét illetően, míg Klapkáról a csaknem egybehangzó kortársi vélemények és a történelmi távlat valószínűsíti ugyanezt. A magas fokú intelligencia ugyan

minden bizonnyal képessé tette őket arra, hogy ezt maguk is érezték és/vagy sejtették, de arra már nem, hogy be is ismerjék, s ez éppen nem csökkentette, inkább — az öngazolás közismert mechanizmusával — csak tovább növelte irdatlan érvényesülési vágyukat, az előttük, illetve fölöttük álló kortársakkal szembeni ellenérzéseiket. Klapka Kossuthal szembeni magatartása az emigráció kezdeti szakaszában, 1862-es látványos szakításuk, 1863/64-es intrikái, egyáltalán „vezérekései hajlamai” eléggé ismertek ahhoz, hogy hivatkozhatassak rájuk. És ezek után már nem is annyira meglepő, amit Batthyány Kázmér volt „külügyér” egy nemrégiben előkerült levelében Görgey kapcsán ír róla: „(Klapka) Görgey visszhangja, el kellett szenvednie felsőbbrendűségét, ugyanakkor gyűlölte is Görgeyt; Klapka nem nagy ember, nem is nagy generális, amilyenek elhithetni szeretné magát emlékirataiban. Úgyes és néha szerencsés, ez minden” (Batthyány Kázmér Louis Bystrzonowskinak, Kuttahya (sic!), 1850. dec. 12.)

A szerencse és az ügyesség persze önmagában kevés lett volna Klapka hadvezéri és politikusi karrierjének kibontakozásához, nem kis tehetség s ügyeszeret is kellett hozzá! Meg — s itt kanyarodunk vissza Zerffihez — a jó *választás*, a magyar nemzeti örendelkezés, s egyáltalán a magyar progresszió ügyének feltétlen föl-vállalása és szolgálata.

Igen ám, csak míg Klapka és nemzedéktársai többsége előtt nyitva állt az alkotóját legnagyobb presztizsú katonai és politikusi karrier, addig Zerffi, ellentmondásos pályája egyetlen viszonylag pozitív korszakában, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején, magáról is szólva ezeket írhatta: „Mi lehet nálunk a zsidó? Kalmár—doctor—művész—író... Mint művész és író a zsidó oly helyzetben van, mikép a társaság (társadalom) nyomását csak még jobban kell éreznie, — s egész élete az ő szellemi műveltsége és statusjogellenes állása közti ellentét által örökös ellentmondással leszen, mely a földön megoldást nem remélhet, s mely végre azon átokkal végződik — az emberiség nem érdemli hogy emberekből álljon... (Reform, 1848. júl. 11. — idézi Frank, 31—32. o.) A szerző joggal tekinti Zerffit ezen kijelentését, s azt követő „elszólását” személyisége, egyénisége sokatmondó és áruló megnyilvánulásának. A jelentékeny köz- és szépirói, talán politikusi babérokra is pályázó Zerffi helyzete valóban nem volt könnyű, s ezt hetykéségével, fölényességével, tudálékosságával, izgágaságával s agresszivitásával csak nehezítette, jócskán „problematikussá”, sőt ellen-szenvenessé téve alakját kortársai előtt. Ez, valamint a hatalomhoz való ambivalens viszonya, állandó frusztrációja, sértett becsvágya, valamint a rendőrségi ügyek és módszerek iránti vonzódása (1848. dec. 1.-jén Madarászék megbízásából ő készíti el „A rendőri Minisztérium általános szerkezetének tervezetét”, a forradalmi rendőrség általa elképzelt ideális struk-

túrájáról illetve 1849 tavaszán Aulich tábornok segédtisztjeként „inkább detektív, mint katonai feladatokat lát el”) és — nem utolsósorban — a szabadságharc leverése s az emigránslét kezdeti, súlyos megpróbáltatásai — összegzi Frank — sodorja Zerffit, korántsem előzménytelenül és váratlanul, Bach nemzetközi ügynökhálózatának tagjai közé.

Természetesen nem véletlen, hogy Zerffi titkosügynöki „működése” áll Frank figyelmének homlokterében s ez alkotja munkája törzsanyagát. (Könyve 218 oldalnyi főszövegből csaknem 150-et szentel a konfidenciapálya alakulásának, míg az „előzményekre” mintegy 25, a „tudósi” korszakra pedig pontosan 67 oldal jut.). Nyilván a monográfia terve is úgy született, hogy a szerző rábukkant Zerffi megmaradt jelentéseire, illetve fontosabb leveleire és ezek tartalma, kivételesen magas színvonalra keltette föl érdeklődését Zerffi, az *individuum* iránt. Ez készítette arra, hogy módszeres kutatásai eredményeként először aprólékos munkával tisztázza „hőse” családi viszonyait, indítatásának körülményeit, majd kiigazítsa s kiegészítse eddigi ismereteinket Zerffi reformkori hírlapírói és irodalmi tevékenységéről. Az pedig kutatói szerencsénél jóval több, már-már historikus bravúr, hogy véglegesen tisztázta: Zerffi Gusztáv a reformkor és a szabadságharc magyar — német (német — magyar) publicistája, a Dr. Piali; Dr. P.; ill. „Perisi” néven 16 éven át Bécsnek írogató „politikai megfigyelő”, végül Dr. G. (ustavus) G. (eorge) Zerffi „professzor”, a tekintélyes „angol” történész a Royal Historical Society tiszteletreméltó elnöke, a modern japán történetírás egyik „atyja” — valójában egy és ugyanazon személy.

De, egyetérttek a szerzővel, az életút megértésének „kulcsa” *tényleg* az ügynöki korszak. Ez a *szerves kapocs* a „köpönyegforgató liberális” (Frank T.) és a majdani „brit” tudós-karrier között. Így középpontba állítása és részletezése egyaránt indokolt. Frank kivételes anyagismerettel és nem csekély empátiával mutatja be Zerffi „szakmai előmenetelét”, gyors „fejlődését”; azt, ahogyan közönséges besúgóból széleskörű tájékozottsággal rendelkező, szorgos és színes tollú politikai informátor lesz, aki még azt a luxust is megengedheti magának, hogy értesüléseit egy „liberális” magánleveleinek álcázva ne csupán „kollégái” tevékenységének kíméletlen bírálója legyen, hanem a dél-kelet-európai térségbe irányuló osztrák politika egészének — vagyis tulajdon főnökeinek is! A szerző, Zerffi jelentéseinek ismeretében, méltán adózik elismeréssel az ügynök intellektuális mozgékonyságának, lényeglátó érvelésének, szellemes, csipkelődő stílusának. S nem mulasztja el sejtetni, hogy Zerffi lehetséges „kettős” (hármás?) ügynök is volt! Utal ugyanis arra, hogy Dr. P. nem egy megszerzett adata, információja — persze egészen más összefüggésben és „hangszerelés-

sel” — kortársainak írott „közönséges” (ám provokatív!) leveleikben is felbukkan, szemléletesen tanúsítva a hajdani zsurnaliszta szellemi hajlékonyságát — és kivételes veszélyességét!

Végképp nincs terem ama szerföltött kártékony tevékenység értékelésére, amit Zerffi, módszereit még tovább tökéletesítve, Perczel és Kossuth, Kossuth és Szemere, Szemere és Marx, Marx és Kossuth kapcsolatainak mérgezésében, az egész emigráció bomlasztásában — rombolásában (részben Bangya Jánossal együtt) kifejtett. Ennek egyébként Frank, monográfiája anyagát némileg másként szerkesztve, amúgy is külön könyvet szentelt (Frank T.: Marx és Kossuth. Magvető, Nemzet és emlékezet, 1985.) Inkább, néhány új adat birtokában, megerősíteném, hogy a szerző feltételezése Zerffi „agent double” szerepéről igazolódni látszik. Bizonyos jelek arra utalnak, hogy feltehetően a lengyel emigrációnak is felajánlotta szolgálatait! Amennyiben ez a föltevés valóban helyesnek bizonyul, máris tisztábban látjuk majd Zerffi belgrádi „ügynököseit” s talán arra is fény derül hogy *konkrétan* milyen szerepe volt a Kossuthot és piemonti ügynökét, Carossinit súlyosan kompromittáló ekkori vádakkban és üzelmekben, a lengyel és szárd ügynökök összecsapásában. Az viszont a Czartoryski-emigráció dél-kelet-európai tervei, a térség politikai átrendezésére vonatkozó elképzelései ismeretében *kétségtelen ténynek* látszik, hogy Zerffi itt, ezen a téren sem volt eredeti. Még ebben a számunkra legjelentősebb, s eddig a legtöbb helytálló megfigyelést és javaslatot tartalmazó, s ezért figyelemreméltó (noha ellenséges célatú) iratanyagában is „csúsztatott”. Saját leleményként-véleményként azt adta elő bécsi megbízóinak amit Lenoir-Zwierkowskitól, Morawieckitól és a többi lengyel emigránstól Belgrádban és Konstantinápolyban hallott Közép- és Dél-Kelet-Európa föderatív átrendezéséről. Csak hogy a Galiciát birtokló, s hazájuk többszöri felosztásában tevékeny részt vállaló Habsburg-hatalmat a lengyelek ős-ellenségüknek tekintették, s helyette egy szláv — magyar — román konföderációval számoltak, Ausztriát többnyire a szintén létrehozandó Német Szövetség leendő részeként gondolták el. Zerffi „újítása” mindössze abban áll tehát, hogy a lengyel terveket, sőt módszereket (szlávok megbékkítése, a cárizmus ügynökeinek ellen-súlyozása stb.) *Ausztriára* vonatkoztatta, mint egy „adaptálta”! Itt is megelőlegezte tehát későbbi történetírói módszerét: alapos tájékozódás után a „kereslet” várható alakulása szerint „szállította”, rendkívül intelligensen s garantáltan jó színvonalon „portékáját”. (Így járt el egyébként, ismét csak „árulkodó” módon egyik hírhedt, névtelen pamfletje megírása előtt is, írja Frank, amikor a tervezett munka színopszist megbizóinak megküldve és várható politikai hasznát megjelölve biztosította

öket, hogy azt „Osztrák szellemben és angol ízlés szerint” fogja elkészíteni.

Lényegében ugyanezt a módszert követte (mint Frank nyomán eddig is utaltunk rá) előadó tanárként és historikusként is. Gondosan fölmérte szakterületét, akár művészet-történeti előadássorozatról, akár történelmi stúdiumokról volt szó és széleskörű tájékozottságát, nyelvismeretét, kiváló íráskészségét „bevetve” mindig azt nyújtotta, amit hallgatói és feltételezett olvasói vártak tőle. Nem hatni akart elsősorban tehát, hanem tetszeni, *érvényesülni*. És ez sikerült is, hiszen szinte mindent elért amit akart: keresett előadó, jónevű történész, nagyhírű tudományos társaságok megbecsült tagja lett. Csak éppen önálló szemlélettel, világlátással rendelkező eredeti gondolkodó nem lett, nem lehetett soha. Kérdés, hogy önmagát, önazonosságát kétségbeesetten kereső *énjét* hogyan értékelte? Hogyan számolt el magában múltja sötét foltjaival,

tudatosan elkövetett, súlyos károkat okozó tetteivel? S épp ez az, tökéletesen egyetértek a szerzővel, ami a „Zerffi-jelenséget” (Frank T.) igazán izgalmassá teszi. A „szakadatlan identitásválság” ... és a görcsösen makacs alkalmazkodási vágye e „megdőbbentő példázata” (Frank T.), mely Zerffi „anacionális” karakteréből is eredeztethető, ismételten a jó ügyek tudatos választására-vállalására, és kiegyensúlyozott, állhatatos szolgálatára hívja fel az utókor figyelmét. Ugyanakkor arra is figyelmeztet, hogy a soknemzetiségű Monarchia bonyolult társadalomfejlődése, beszűkült lehetőségekereje olyan „szociális peremhelyzetet” (Frank T.) eredményezhetett, melynek árnyalt vizsgálata továbbra is elsődrendű történelmi feladat.

Frank Tibor Zerffi-monográfiája ezért igen fontos darabja napjaink magyar historiográfiájának.

Borsi-Kálmán Béla

ERNEST BAUER

DER LETZTE PALADIN DES REICHES Generaloberst Stefan Freiherr Sarkotič von Lovčen

(Verlag Styria, Graz, 1988.)

A magyarországi olvasó is érdeklődéssel veheti kezébe a grazi Styria kiadó ismeretterjesztő szándékú életrajzsorozatának újabb kötetét. S nem csupán az inkább politikai mint katonai szerepvállalásra parancsolt vezérezredes életútjának magyar vetületei miatt.

Sarkotič curriculum vitae-je — horvát származása, katonai pályafutása, kinevezése 1914 végén Bosznia-Hercegovina tartományi kormányzóává és vezénylő tábornokává, itteni politikai és katonai teljesítménye — nemcsak hagyományosan alakult: már akkor feltűntek a deviáns összetevők, amikor ezeket még nem a Monarchia temetkezése diktálta.

Az idős szerző, Ernest Bauer, feladatát jól oldotta meg. Ami teljesítményében kifogásolható talán, az döntőbben az ismeretterjesztés korlátaiból, kötöttségeiből következik: az összetettebb kérdések megválaszolásánál olykor elmarad, vagy dőcögössé válik, frázisba szalad az indoklás. (Pl.: Conradot követően miért nem Sarkotič lett a vezérkar főnöke, hűsége a Monarchiához, a nagyobb hazához és forrászeretete horvát hazája iránt.)

Szakmailag talán egy kifogást tehet a recensens: a szerző ott is döntő súlyú forrásként használja Sarkotič (Magyarországon egyébként Tonelli Sándor révén ismert) naplóját, ahol kevésbé szubjektív források is állnak rendelkezésre.

Ami a részleteket illeti: Bauer Sarkotič katonai minősítéseit felhasználva mutatja be a

katonai életút állomásait. Sarkotičot egyébként így látták minősítői: átfogó katonai tudással, helyes ítéletalkotással és erős döntésképeséggel bír. Ezeket a világos parancsadás művészete egészíti ki nála. Azt ugyan a szerző részletesen ismerteti, mikor, hová és milyen beosztásba vezényelték — a századfordulón pl. alezredesként, majd ezredesként zászlóaljparancsnok Prágában, hadtest vezérkari főnök Nagyszébenben, az 5. gyalogdandár parancsnoka Linzben, (ahol — 1907-ben — megkapta vezérőrnagyi kinevezését), majd következett Bolzano, később a VI. magyar—szlavón Landwehr-honvédkörzet parancsnoksága — ám ennek csak egyértelmű előnyeit látja. (Ezek persze meghaladták a hátrányokat.) Ami pedig „a politikus tábornokot” a szerzőnél illeti, ennek körülménye ma már kissé kevésnek tűnik. — „... nem csupán parancsátvevő és kivitelező...”

Igen jól sikerültek azok az oldalak, ahol a könyv szerzője Sarkotič 1914-es kinevezésének körülményeit, a szelekciós mechanizmus működését vizsgálja. Ami végül is döntőnek bizonyult, az Sarkotič Potiorek-bírálata volt: egyébként alighanem ez — más katonai vezetők kritikája — az egyetlen terület, ahol Sarkotič valós katonai képességeit — nagyobb léptékű hadműveletet élesben nem vezetett — mérni lehetne.

A frissen kinevezett tartományi kormányzó és vezénylő tábornok politikai programja —